

Станиша ВОЈИНОВИЋ
(Београд)

ЗНАЧАЈНО ДЕЛО О СРПСКОЈ ХУМОРИСТИЧКО-САТИРИЧНОЈ КЊИЖЕВНОСТИ

(Жарко Рошуљ. *Час описа часописа I–VI*. Београд: Институт за књижевност и уметност, Нови Сад: Матица српска, 1995–2014, 231+242+254+334+349+375 стр.)

Током две деценије Жарко Рошуљ у посебним књигама под насловом „Час описа часописа” излаже историју српских хумористичких и сатиричних часописа и листова од 1830. до 1918. године. Реч је о периодици којом су се историчари књижевности углавном само узгред бавили. Ретко у оквиру књижевних историја и прегледа књижевног стваралаштва, најчешће су користили шаљиво-хумористичку штампу приликом осветљавања посебних књижевних кругова или појединих писаца.

Уочавајући ову чињеницу Жарко Рошуљ се посветио изучавању периодике ове врсте, у почетку обрађујући поједине листове, часописе, алманахе и календаре, а онда синтетишући обилну и непознату грађу, обогатио је своје прилоге примерима текстова песника, хумориста, сатиричара, афористичара, какви су Јован Јовановић Змај, Лаза Костић, Илија Огњановић, али и ликовним прилозима: карикатурама, стриповима, литографијама, почев од прилога значајних ликовних уметника, Димитрија Аврамовића, међу првима, па до Димитрија Дамјановића.

Хумором се први у нас бавио Константин Богдановић у чланку *Хумор у данашњем књижеству* (Сербски народни лист, Пешта, година IV, 1839, число 3, 21. јануар, стр. 23–24), критикујући, са позиција класицизма, наше хумористе и оспоравајући њихов значај (на пример и једног Стерију). Тек ће критика, са романтичарских позиција, увести у жижу интересовања читаоца иронију подржати развој хумора и хумористичке штампе.

Сматрајући да је веома значајно и питање жанрова, односно жанровско одређење појединих аутора, последњу шесту књигу овога циклуса посветио је жанровима: афоризму и карикатури.

Том приликом наметала су му се два специфична истраживачка правца: стил аутора и одређење карактерних особина личности које су биле предмет хумора и сатире: краљ, политичари, писци.

Приликом израде студија Жарко Рошуљ се обилато користио примарном грађом, самим публикацијама, али и обимном

литературом. У мањој мери користио је архивску грађу, писма стваралаца, редакцијске архиве, службене дописе, полицијске извештаје, у којима се могу наћи значајни подаци о значају и карактеру појединих часописа.

У том контексту занимљива је и година 1864. када се, поред неколико шаљивих листова, појавио и озбиљнији чланак, са позиција романтизма, под насловом *Шаљиви листови, туђи и наши* (Србски дневник, XIII, 1864, бр. 77, 12. јули, 1–2; бр. 78, 14. јули, 1–2, потписан псеудонимом Annie), у коме су дате теоријске основе жанра и анализирани *Домишљан*, *Комарац*, *Зоља* и *Хумориста* (изашао први број).

Жарко Рошуљ је прилично простора посветио и календару *Приклепало* Ђорђа Рајковића и Јована Јовановића Змаја (књ. IV, 129–132). Рајковић се разболео и календар није изашао за 1864. како је најављено, иако је већ делимично штампан у Новом Саду. Змај је преузео његово уређивање и у Пешти га објавио 1865. године. Пре него што је Змај објавио *Приклепало*, у „Беседи” изговореној у Пешти 8. фебруара 1864. рецитовао је неке „Милобруке” („Њега знам, ал’ боље – шта је то”). Тада је објашњено и шта значе *Милобруке*, „то вам је управо нешто весело и јавно, нешто шаљиво и озбиљно, нешто горко и слатко”.

Изучавање хумористичких и сатиричних листова прилично је сложено и због чињенице да многи нису ни сачувани. Један од примера је и шаљиви лист *Зоља*, који је уређивао Коста Трумић (Стара Пазова, 1832 – Сремска Митровица, 1888). О *Зољи* највише података Рошуљ налази у бројевима из 1864. године која је сачувана у целини, свих дванаест бројева (књ. IV, 139–157), мада су доступни и неколики бројеви из 1880, 1881, 1886. и 1887 (бр. 3 је један од последњих), али као додаци листу *Фрушка Гора*. Био је то лист за шалу и забаву и излазио је у Сремској Митровици, где је Трумић живео као адвокат, уредник разних листова и издавач, оснивач позоришне трупе (са Пајом Панаотовићем 1870), веома знаменита личност Сремске Митровице. Једно време је живео и у Винковцима, где је издавао и уређивао лист *Napredak*. Од сарадника нам је познато само да су сарађивали под псеудонимима Васа Крстић Казбулбуц (Сремска Митровица, 1849 – Београд, 1910) и Петар Ј. Кнежевић из Чалме (1886).

Исто тако, аутор даје детаљан преглед веома ретко налажљивог листа *Ружа*, који је излазио 1865–1872 (књ. IV, 158–175), који је до наших дана стигао фрагментарно, односно није сачуван ни десети део његових бројева (1865. и 1866. није виђена, за 1868. годину знамо само из литературе за број 48, а тако исто и за 1870. годину). Ради се о једном назадњачком листу, који је користио фондове управних власти (поверљиве извештаје слао је Намесницима, Блазанавцу и Јовану Ристићу), нападао напредну штампу (*Враголана*, *Змаја*, *Решето*) и познате ствараоце (Ђуру Јакшића, Милана Кујунџића Абердара, Владимира Јовановића). Његову карактеристику најбоље је дао Ђура Јакшић, у чувеним „Писмима

баба Ружи”. Уредник је био Михаило Телешевић (Београд, 1827 – Београд, 1899), канцелиста апелационог суда, министарства просвете, архива суда вароши Београда и познати статистичар. Објавио је неколико превода са немачког језика (*Тврдица*, *Црвена аљина* и *Пасуљ* Хенрика Чокеа, *Козачку освету* од Михаила Чајковског). О њему је као денунцијанту писао на основу архивске грађе Божидар Ковачевић у расправи *Једна полемика Ђуре Јакишића* (Књижевне новине, VII, 1956, бр. 29, 25. новембар, 2).

Овде је Жарко Рошуљ навео и стихове песме „Српска жеља”, коју је Телешевић штампао у својој *Ружи*, која је из листа прештампана уз помоћ „неколико чаршилија београдских” на посебном листу (један примерак се налази у Универзитетској библиотеци у Београду). За ову песму је непознати писац некролога Телешевићу забележио: „Уређивао је *Ружу*, која му је посредством Абердара, једног дана загорчала” (Вечерње новости, VII, 1899, бр. 151, 2. јуни, 1).

Овом приликом Жарко Рошуљ је поменуо лист *Решето*. Овај „шалаиво-хумористички лист”, који је уређивао и издавао 1871. године Љубомир Даниловић у Београду (Штампарија Милана Стефановића), скоро и да није излазио. Овај лист је толико често забрањиван, да је његов уредник највећи део времена провео у притвору, затвору или на суђењима. Излазио је три пута месечно, и у шест бројева (до 30. априла) стекао тридесет и четири кривице (Млада Србадија, II, 1871, бр. 9, 30. април, 142). *Млада Србадија* 31. децембра 1871. обавештава да уредник *Решета* „у притвору је судском још од пролетос” (Млада Србадија, II, 1871, бр. 33 (31. децембар), 512). Лист је имао 3000 читалаца, али је после девет бројева морао престати да излази јер се „закачило за зупце параграфске и још непрестанце без осуде труне у притвору”. (Млада Србадија, III, 1872, бр. 4, 29. јануар, 51–52) У полицијском извештају Управе града Београда од 7. маја 1871. године, Председнику министарског савета и министру унутрашњих послова, поводом броја 8 пише: „Управи овој у смислу чл. 6 Закона о штампи између осталих казних дела у садржини његовој виђела је Управа на страни 31 нацртане четири слике, од којих прва женска слика, која у ланцу држи везане друге три мушке слике, означена је именом *Гргурчица* прва од повезаних мушких слика, означена је именом: *Малетић*, друга именом *Бан* а трећа именом *Ђорђевић*. Одма испод ових слика стоји наштампан овај спис: већ сам досад баница, дневничарка, Малетићка, још да ми је *Књегиња* срећном би се звала”, у коме је полиција нашла увреду владоаца. (Архив Србије, Министарство унутрашњих дела – II, 1871, XVI, 103)

Занимљив је и лист *Домишљан* (књ. III, 119–123) који је издавао и уређивао Никола М. Никшић (псеудоним Домишљан) у Београду (1874–1875), који је престао да излази због штампарских кривица јер је уредник био ухапшен. Један од сарадника (у 1874), поред великог броја псеудонима (-м-, Р., Мученик, Жољакат, Анка

– Старчево, Харалампиа и др.) и иницијала јесте и Александар Андрић (1816–1876).

О шаљивом листу *Бич* оставио је занимљиво сведочење Тодор Поповић (1870–1957):

„У октобру 1889. године већ сам био редован слушалац права, прве године, и тада, крајем октобра, први пут сам видео Митровића и упознао се с њим. То је било у редакцији *Бича*, тадашњег сатиричног радикалског листа”... „Редакција *Бича* била је у једној приземној згради на оном месту на коме је сад она велика зграда у којој је биоскоп *Уранија*. Ту је тада на углу била и радикална штампарија Аце М. Станојевића, и редакција *Одјека*. У редакцију *Бича* улазило се кроз једно одељење редакције *Одјека*. Ја сам још пре тога као матурант слао *Бичу* неке ситније прилоге. Тада, у другој половини октобра, однесем једну песму политичко-сатиричне садржине... Дам, и одем. То је било у четвртак. У суботу увече видим: моја песма изашла на челу листи. Одем у редакцију... Лукин-Лазић, уредник *Бича*, понуди ме да седнем, а онда ми даде два примерка од тог броја, у коме је моја песма изашла. То ми би као хонорар. Неке стварчице објављене у *Бичу* биле ми се свиделе. Питам, чије су, и видим да сам погрешно мислио да су од двојице тадашњих сатиричара...

У то улази унутра млад, црномањаст човек, крупних, мало избуљених очију, осредњег раста, малих црних бркова, сувоњава, жгољава лица, са пригнутим *иберцигером* и скупљеним кишобраном, са кога се цедила вода. На ногама му високе чизме спреда више колена, а испод колена расечене са каишићима закопчаним. – Добро вече! – Прилазећи Лукину-Лазићу, загледа се у мене. Лукин-Лазић само што му одговори на поздрав, и пружи руку, па одмах погледа у мене, и показујући ми на дошавшег младића, рече: – Милорад Митровић!”

Овај шаљиви лист је занимљив и по једној „афери”. У бр. 1, стр. 2–3; и бр. 2, 2–3, у 1889. години, објављена је прича Бранислава Ђ. Нушића „Једна ведра ноћ”. Писац је одмах оптужен да је плагирао Чехова. Настала је полемика, да би Нушић показао да је тема оригинална, али да његови противници не бирају средства да га дискредитују. (Видети опширније: Велиша Јоксимовић, *Књижевно дело Чедомира Поповића*, Смедерско, 2008, 155)

Доста простора Жарко Рошуљ је посветио и личностима нападаним у шаљивој штампи: Пери Тодоровићу (књ. III), Милану и Александру Обреновићу, Петру Карађорђевићу, Јовану Ристићу, Милутину Гарашанину и Николи Пашићу (књ. V), али и жанровским одређењима, афоризму и карикатури (књ. VI).

У последњој шестој књизи посебно се бавио најдугочнијим шаљивим листом *Брком* који је излазио 1882–1883, 1885–1915, 1918–1931, у коме су сарађивали многи значајни писци од Војислава Илића (седам песама у 1887: „Елегија једне свиње”, „Мисли једног младог Калањевчанина при погледу на *залазеће сунце*”, „Љубавна прича о дону Нунцу и дона Клари”, „Христос

воскрес!”, „Идила у шпанској ноћи”, „Песма о бохарском кану”, „Телеграми”), Лазе Костића (1882, више песама, које је анализирао Слободан Јовановић, али и 1891: „Ради спомена”), Драгутина Илића (1891: „Он и она”) до већ заборављених Васе Ђеме (псеудоними: Брка, Шунте, који уређује и *Брку* у неколико наврата), Милорада Павловића, Миладина К. Николића Расинског, Аврама Живановића и др.

Када је карикатура у питању, Рошуљ је анализирао рад Димитрија Аврамовића (1848) као рад нашег првог карикатуристе, мада би се могло рећи да је прву карикатуру израдио у ствари Павел Ђурковић, сликар и портретиста, 1824. године, на захтев кнеза Милоша. То је била карикатура Вука Караџића.

Овде треба напоменути да је један од карикатуриста *Старог домшиљана*, поменут (на стр. 258) као аутор бројних карикатура, Никола Марковић (1845–1889), живописац, сликар и илустратор, који је био члан Српског ученог друштва.

Марковић је 1882. године ухапшен због увреде владоаца, кнеза Милана.

У једном Марковићевом писму, упућеном 19. новембра 1881. године кнезу Милану могу се прочитати и следеће речи:

„У твојој земљи овладале су велике неправде! Твоје владе Господару покварише красан Народ Српски, у земљи Милошевој, славног Обреновића настаде морално банкротство. У земљи некада славној, где је благостање, поштење, вере, поштовања било; све је то Господару пропало.

Место некад веселе песме чује се *јаук*, место вере *неверство*, место правде *неправда*, место благостања *убојство* и *сиротиња*...”

Тону овога писма прикладна је и његова карикатура у *Старом домшиљану*, где илуструје сталне рубрике „Наш Ћопа”, „Јела и Пела”, „Београдски бекрија”, „Гајдаш” и др.

Занимљива је судбина многих шаљивих и хумористичких листова и часописа. На пример *Грбоње*, који је излазио у Београду 1886. године (књ. III, 195–198). Жарко Рошуљ анализира његов однос према Пери Тодоровићу, на основу једног (осмог) сачуваног броја, осмог од десет изашлих. Лист је значајан због чињенице да у њему сарађује Војислав Илић (објавио три песме: „Већ се купа...”, „Црни вео, пародија Змајевог превода из Пушкина” и „У лов!, шпанска романса”), а први уредник био је комичар Ђорђе Бабић (*Новости*, I, 1886, бр. 17, 20. март, 2; *Нови београдски дневник*, V, 1886, бр. 63, 20. март, 2). Први уредник је морао, због сталних оптужби од стране полиције, да јавно одустане од уређивања, које је преузео Мита М. Аврамовић, али и он није био боље среће.

Шаљивом часопису *Геџа* Рошуљ је посветио у целини другу књигу, захваљујући чињеници да је сачуван комплет, који је поседовао Јован Скерлић. У овом комплету разрешен је највећи број псеудонима, а међу ауторима, поред Скерлића, налазе се и: Милорад Митровић, Миле Павловић Крпа, Риста Одавић, Наум

Димитријевић, Коста Тутуновић, Гвозден С. Пантић – Зоља (као уредник *Самосталности* и *Геце*, септембра 1894. осуђен је на четири године затвора), Драгутин Дамјановић.

Неки епиграми из *Геце* налазе се у Павловићевој рукописној оставштини (Рукописно одељење Народне библиотеке у у Београду (P 425/9)). То су епиграми за *Гецу*, 1893: „Ово дана”, „Стара песма старог Господина”, „Највеће чудо”, „Фатални узвик”, „Напис на гробу једног маторог либерала”; 1894: „У споменицу једном београдском књижевнику”, „Нова влада”, „Мач и перо”, „Попин тамјан”, „Признање”, „На гробу отличног”. У рукопису Р – 374/16 налази се песма из *Геце* „На Гвадалкивиру” (1894).

Овоме списку сарадника треба додати и већ поменутог Тодора Поповића, који је као правник Велике школе сарађивао у сатиричном листу *Бич* и шаливом листу *Геца*. У *Геци* је објавио само песму „Нема милости”. (Божидар Ковачевић, *Један заборављени приповедач: Тодор Поповић писац „Гиле”*, Летопис Матице српске, СХХХVIII, 1962, књ. 390, св. 6, децембар; прештампано у књизи: *Изабрана дела*, књ. 4: *Личности и дела скрајнуте традиције*, Београд, 2014, 412)

Овај лист је оптуживан и забрањиван у току 1894. године више пута због увреде краља Милана и краља Александра: бр. 12, 22, 24 (30. март), 25, 26, 33, када долази до прекида излагања. Када је поново почео да излази, број од 13. јуна забрањен је због карикатуре, а бр. 37, од 3. јула, због увреде краља Милана. Обновљен је 6. марта 1895. као „дневни лист за новости и шалу”, а редовно је почео излазити 13. марта исте године. Седам фотографија карикатура из *Геце* налазе се у Архиви САНУ, сигн. 14317.

Занимљива је и појава Драгутина Ј. Дамјановића, илустратора и карикатуристе. Као ђак шестог разреда реалке у Ужицу 1876–77. године приредио је прву изложбу сликарских радова. Његов отац био је Јован Дамјановић, први трговац у Ужицу, председник општине и посланик Народне скупштине, која је довела на престо краља Милана. За време српско-турских ратова 1876–1877. године Драгутин је као добровољац био у штабу Черњајева са задатком да снима ратне позиције и распореде мина. Сlike које је тада нацртао биле су постављене у нишком Официрском дому.

После завршетка рата Дамјановић је учио ксилографију у Државној штампарији код учитеља Немца. Једно време радио је у Географском одељењу министарства војног. После бомбардовања Београда у Првом светском рату повукао се у Ниш и ставио на располагање Интендантском техничком одељењу Војног министарства. Од 1918. радио је у Главној дирекцији француских железница у Паризу. Умро је у Паризу 15. октобра 1920. Кости су му 1929. године из Париза пренете у Земун и ту сахрањене.

Дамјановић је нацртао у *Српским новинама* грб, илустровао многе ђачке и војничке букваре. Изгравирао је споменик кнезу Михаилу; илустровао календар и лист *Стари Домошњан* (1881), као и листове: *Дар-Мар* (Љубинка Петровића, 1882) и *Брку*

(Љубомира Бојовића, 1886–1888). Уређивао је: *Еру*, лист за шалу, сатиру и забаву (Београд, 1883, изашло десет бројева), *Соко*, илустровани лист за младеж (1883), *Гецу*, *Шило* (1897–1898), *Зорт*, шаљиви лист (почео је излазити 12. јануара 1903, једанпут недељно) и друге листове. Своје радове објављивао је у париској штампи, али и у *Малом журналу*, *Реформи* и др. (/Аноним/, *Сени Драгутина Ј. Дамјановића. Национални радник, новинар и сликар карикатуриста*, Политика, XXVI, 1929, бр. 7649, 20. август, 4).

Занимљиво је да и у *Српском биографском речнику* Матице српске (изашло пет књига) нема биографија многих хумориста, сатиричара, карикатуриста (биографије неких који су укључени садрже само по неколико података), па би овако значајан рад на историји српске хумористичко-сатиричне периодике требало употпунити и кратким биографским белешкама када је реч о мање познатим ауторима и уредницима.